



УДК 34/94:069 (477)

Марина Оксенюк

ЕВОЛЮЦІЯ СТРУКТУРИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА СТВОРЕННЯ ЙОГО ФОНДІВ

Стаття висвітлює еволюцію музейної колекції, зокрема зміни в структурі музею і процес створення фондів. Вона присвячена становленню музею як науково-дослідної і просвітницької установи, діяльність якої спрямована на об'єктивне висвітлення історії українського народу.

В останні дні грудня 2004 р. Національний музей історії України відзначає 100-річчя від дня освячення експозиції і урочистого відкриття для широких кіл відвідувачів. За своє вікове існування музей став справжньою скарбницею народної пам'яті, зосередивши в собі багату колекцію, що налічує на сьогодні понад 600 тис. експонатів.

Питання про створення музею було порушене ще у кінці 80-х рр. XIX ст. Вже 1897 р. в недобудованому приміщенні проведено першу археологічну виставку, що стала основою для створення в серпні 1899 р. в п'яти залах музею нової експозиції для учасників XI Всеросійського археологічного з'їзду, що проходив у Києві.

Активну участь в створенні музею брав М.Ф.Біляшівський, що з 1899 р. був членом правління Товариства старожитностей і мистецтв, яке займалось створенням музею у Києві¹. У 1900 р. ним підготовлено проект Київського музею старожитностей і мистецтв, що мав складатися з антропологічного, археологічного, історичного та етнографічного відділів, бібліотеки і архіву². Передбачалося, що всі відділи будуть пов'язані між собою тематично, висвітлюватимуть питання історії України від найдавні-



ших часів до сучасності. 26 грудня 1901 р. археологічний відділ відкрито для відвідувачів. Надзвичайно багата його колекція зібрана за допомогою колекціонерів і меценатів, що дарували власні збірки. Так, найбільш цінні пожиття зроблено Б.І.Ханенком. Колекції, які він передав музею, тоді оцінено в 71 тис. карбованців³. В експозиції представлялися речі всіх періодів, починаючи з палеоліту, виставлена до огляду колекція старожитностей Єгипту, теж з пожиття Ханенків⁴.

Урочисте освячення музею відбулось 30 грудня 1904 р. і сам музей отримав назву Київський художньо-промисловий і науковий музей імені Государя імператора Миколи Олександровича⁵. У перші роки існування музею основним напрямом його діяльності стала організація виставок, що сприяли зростанню популярності музею і збільшенню його колекцій. У 1906 р. з великим успіхом пройшла Перша південно-російська кустарна виставка, що стала основою спеціального етнографічного відділу⁶. Виставка проходила за наступною програмою: гончарство, плетіння, ткацтво, вишивка, різьба по дереву і кістці, вироби з металів і предмети на неї надходили як від приватних осіб, так і шляхом закупівлі на кошти, зібрані організаторами. Всього на виставці представлялось понад 6 тис. предметів старовинної народної творчості, що поклали початок багатій етнографічній колекції музею⁷. У 1911 р. влаштована аналогічна виставка, але в значно більших масштабах. Популярними були і художні виставки київських та іноземних митців, в 1908 р. в музеї відбулась виставка, присвячена 40-літтю художньо-педагогічної діяльності М.І.Мурашка.

Виставкова діяльність з часом ставала все більш активною – в 1910 р. влаштовано виставку, присвячену М.О.Врубелью, на якій представлено понад 100 творів; в 1911 р. відбулась перша виставка творів Тараса Григоровича Шевченка. У 20-х рр. на основі матеріалів, зібраних ще до цієї виставки було створено спеціальний «шевченківський» відділ.

Музей активно функціонував, приймав велику кількість відвідувачів. Але парадокс – як такого не існувало статуту музею аж



до 1909 р. Опікувалось ним Київське товариство старожитностей і мистецтв і музей керувався статутом цієї організації⁸. Статут Київського художньо-промислового і наукового музею імені Государя Миколи Олександровича затверджено 3 червня 1909 р. і складено на основі положення про художньо-промислові установи міністерства фінансів від 10 червня 1902 р. У відповідності до статуту музей складався з 7 відділів: художньо-промислового, художнього, археологічного, історичного, нумізматичного, етнографічного відділів і бібліотеки⁹. Бібліотека музею умовно поділялась на 2 відділи: книги і брошури та рукописи¹⁰. Музей вже в ті часи виконував свої найголовніші завдання – став місцем зберігання пам'яток старовини і мистецтва, знайомив з ними широкі верстви населення. Всі відділи музею в тій чи іншій мірі служили головній меті – надавали зразки мистецтва, переважно ужиткового, охоплюючи все життя, яке пройшло в своєму розвитку людство, починаючи з найбільш віддалених часів. З іншого боку, завдяки тій обставині, що пам'ятки зібрані до музею за походженням в головній мірі були місцевими, походили з регіону, центром якого було м. Київ, музей набув характеру обласного музею, тісно пов'язаного з життям краю. Таке поєднання двох напрямків, як довів досвід, є не лише нормальним, але і необхідним для подальшого розвитку музею: в ньому зосереджувався матеріал для наукової обробки і дослідження стародавніх культур, які відбилися на житті краю, матеріал, що був невідомий науці і відкривав нові перспективи в минулому; але і для майбутнього цей матеріал дав не менше – в області художньої промисловості, надаючи для вивчення і практичного застосування зразки народної творчості¹¹. На 1909 р. колекція музею набула великого обсягу – археологічний відділ нараховував більше 15 тис. експонатів, етнографічний – 13 тис., історичний – понад 600, художньо-промисловий – близько 400, бібліотека – понад 1700 томів. Відділ нумізматики разом з підвідділом сфрагістики нараховував більше 2 тис. медалей, монет і печаток різних держав і епох¹². Крім того колекції постійно поповнювались за рахунок пожертв приватних осіб, придбання на спеціально надані кошти і на влас-



ні кошти музею. У 1912 р. постало питання про створення ще одного відділу – «Старий Київ»¹³. Була створена комісія по організації відділу, до якої запрошено спеціалістів по історії Києва з середовища професорів Університету, Духовної Академії і місцевих вчених. Головою комісії призначено проф. В.Є.Данилевича, секретарем – Д.М.Щербаківського. Завдяки активній роботі комісії 17 грудня 1913 р. відділ відкрився для відвідувачів¹⁴.

У 1914 р. міністерство торгівлі і промисловості внесло в думу проект штату музею і з 1 липня поточного року музей став урядовою установою. Проте Перша світова війна не дала можливості реалізувати це рішення. На цей час художній відділ музею був єдиним художнім зібранням в Києві, доступним для широкого кола відвідувачів¹⁵.

Подальшому розвитку музею перешкодили світова війна та революційні події 1917 – 1918 рр. У вересні 1915 р. найцінніші речі (до 6500 одиниць) евакуйовано до Москви і розміщено в Імператорському Російському Історичному музеї. Сюди практично в повному обсязі увійшов художньо-промисловий відділ з його зібранням срібла, порцеляни, скла, і все найбільш цінне з інших відділів, з унікальною бібліотекою включно, з якої евакуйовано найцінніші рукописи.¹⁶ Питання повернення до України цінних експонатів, реліквій українського народу стало одним з найважливіших завдань для музейників у наступні роки. Комітет охорони пам'яток старовини і мистецтва в Україні, який сформовано навесні 1917 р. поставив завдання допомогти місцевим музеям у справі організації охорони пам'яток старовини і мистецтва¹⁷. Головою Ради комітету став тодішній директор Київського художньо-промислового і наукового музею М.Ф.Біляшівський, а дійсними членами комітету – М.П.Василенко, В.Є.Козловська, В.Г.Кричевський, П.П.Курінний, К.В.Мощенко, М.І.Петров та ін. Згодом, за часу Центральної Ради, було створено відділ охорони пам'яток старовини і музейної справи при Генеральному Секретаріаті народної освіти. Він координував пам'яткоохоронну діяльність на місцях, а виконавчу функцію відділу передано спеціальній Раді, очоленої М.Ф.Біляшівським. Відділ займався



розробкою програми заходів щодо охорони і збереження історико-культурної спадщини українського народу. Основною складовою програми стала ідея створення Національного українського музею¹⁸. У вересні 1918 р. на розгляд Генерального Секретаря народної освіти подано план роботи відділу, де викладено проєкт Національного українського музею, створеного на основі Київського художньо-промислового і наукового музею¹⁹.

Київський художньо-промисловий і науковий музей, як вважав Біляшівський, з самого заснування мав на меті стати національним українським музеєм і вже в значній мірі цього досяг, і доведеться лише переробити статут музею, зробивши його урядовим; залишити в музеї культурно-історичні відділи (археологічний з нумізматичним, історичний з відділом «Старий Київ», етнографічний і бібліотеку), а з часом виокремити етнографічний відділ чи знайти приміщення для спеціального етнографічного музею; із збірок музею виокремити мистецький відділ і заснувати «Національну галерею»; тимчасово прилучити до «Національної галереї» мистецько-промисловий відділ, а згодом заснувати спеціальний мистецько-промисловий музей; заснувати «Шевченківський» чи «Пам'ятковий» музей, частиною якого мусить стати відділ «Відродження України». У більшості пунктів проєкт залишився нереалізованим, тільки пізніше, в квітні 1924 р. засновано Шевченківський відділ, матеріали для якого зібрали ще у 1911 р., коли відзначали 50-і роковини смерті Кобзаря. Експозицію відділу склали до 50 акварелей, малюнки, офорти, листи, рукописи, а також друковані праці, що стосувались Шевченка і його творів²⁰.

У цей період продовжувалась робота по поверненню реліквій вивезених до Москви і Петербурга. У Петрограді навіть створили комісію по складанню списків українських реліквій. Її очолював відомий український вчений Ф.К.Вовк. 24 листопада 1917 р. РНК і ВЦВК навіть прийнявши рішення «Про передачу трофеїв українському народові», яким передбачалось повернення до України клейнодів, портретів, вивезених ще з часів Катерини II, але через політичні мотиви рішення залишилось невиконаним²¹.



Тільки у 1921 р. з Московського історичного музею частково повернуто речі, вивезені з Києва в 1915 р.²²

Проект М.Ф.Біляшівського щодо створення Національного музею піднімався і за часу гетьмана Скоропадського, і за Директорії. У січні 1919 р. було створено проект Статуту Українського Національного музею, який мав стати державною науково-просвітньою установою у відомстві Міністерства мистецтв і складатися з 6 секцій: археологічної, історичної, нумізматичної, етнографічної, художньо-промислової, секції пластичних мистецтв і бібліотеки²³. Але і цю ідею не вдалось реалізувати. Незважаючи на всі спроби, зроблені протягом 1917 – 1919 рр., реорганізувати Київський художньо-промисловий і науковий музей в національний не вдалось.

З червня 1919 р. музей змінив назву на Перший Державний музей і став підпорядковуватися Народному Комісаріату Освіти, але його продовжували в певних колах називати національним²⁴.

Досить великою проблемою в розвитку музейної справи того часу стало те, що музеї не підпорядковувалися єдиному центру. Ситуація мала поліпшитись з вересня 1920 р., коли всі музеї України перейшли в підпорядкування Всеукраїнської Академії Наук.

З 16 серпня 1924 р. музей став називатись Всеукраїнським історичним музеєм імені Т.Шевченка²⁵. На середину 20-х рр. музей складався з етнографічного, археологічного, історико-побутового, художнього, Шевченківського відділів, відділу «Старий Київ» та відділу стародруків-рукописів. Наприкінці 1924 р. на базі археологічного відділу засновано антропологічний підвідділ. Фонди музею нараховували вже понад 100 тис. експонатів.

Ще раніше археологічний відділ музею відчув брак площ, через те, що колекція постійно поповнювалась, а приміщення музею мало досить невеликий обсяг і в 1922 р. Археологічний комітет прийняв рішення щодо створення Археологічного музею на території Лаврського заповіднику. У 1928 р. до нього перевезли колекції Археологічного музею інституту народної освіти. За розпорядженням НКО УРСР № 2565 від 14 жовтня 1930 р. по-



чато згортання археологічного відділу ВІМ, з якого 22 жовтня 1930 р. вивезено 37 ящиків з експонатами. Директором новоствореного музею призначено В.Козловську²⁶.

У 1933 р. за директивою Народного комісаріату освіти за № 8-73/1 від 27 листопада 1933 р. музейні цінності з дорогоцінних металів та з коштовним камінням були передані на зберігання до Державного банку. Протягом січня-березня 1934 р. ці експонати транспортували до приміщення банку. Крім безпосередньої передачі наявних матеріалів музей позбавлено права комплектувати фонд аналогічними експонатами. Таким чином, на тривалий час музей позбувся однієї з найцікавіших художніх колекцій.²⁷

А 23 березня 1934 р. прийнято рішення про виселення ВІМ з приміщення по вул. Олександрівській (тепер вул. М. Грушевського). Там мала розташуватися виставка, присвячена 15-літтю Червоної армії, а колекції музею у 1935 р. переміщено на територію Музейного містечка, що знаходилося в Лаврі, незважаючи на несприятливі умови для збереження там експонатів. Цінні колекції музею, практично 400 тис. одиниць зберігання, знаходились просто в колишніх келіях ченців, абсолютно не пристосованих для зберігання музейних експонатів.

З 1935 р. музей знову змінив назву – став Центральним історичним музеєм і розміщувався в шести корпусах Києво-Печерського заповідника²⁸. Фактично до 1937 р. музей перебував в згорнутому вигляді. Були відкриті тільки експозиції відділів зброї, нумізматики та Київської Русі. Музей зовсім не мав приміщень для збереження фондів образотворчого мистецтва (близько 2 тис. одиниць), етнографічної колекції (тимчасово вона була розміщена в одному з монастирів Подолу), археології (фонди налічували близько 150 тис. одиниць зберігання). Картини та археологія перебували в Інституті Історії Матеріальної Культури.

Стан обліку фондів був незадовільним – тоді заінвентаризовано тільки 25 тис. експонатів з понад наявних 475 тис. До того ж наукову бібліотеку музею, що налічувала понад 20 тис. екземплярів, передали до Музею народного мистецтва²⁹.

У 1936 р. так і не утворивши Археологічний музей Інституту



Історії Матеріальної Культури при АН УРСР, анулювали попередню постанову розпорядженням Комітету Мистецтв при РНК УРСР від 1 червня 1936 р. Тоді утворили комісію з передачі всіх матеріалів Археологічного музею знову до збірки ЦІМ. В цей час численні колекції доповнили археологічну збірку музею, яка налічувала до 180 тис. одиниць³⁰. У листопаді 1936 р. за розпорядженням Музейного сектора комітета мистецтва при РНК переведено з 19 корпусу Лаври всі археологічні фонди від феодалізму у знов відведене приміщення колишньої Успенської церкви, яке фактично використовувалось як фондове приміщення³¹.

Значні зміни спіткали й інші відділи музею. Так, у 1935 р. значна частина колекції творів образотворчого мистецтва залишилася у новоствореному Київському Державному музеї українського мистецтва. Це спричинило вилучення з музейних колекцій найкращих зразків малярства і декоративно-ужиткового мистецтва: колекції «слуцьких» поясів, художнього скла, порцеляни, килимів, писанок тощо.

Фактично, в цей період відбувалось знищення традиційного, так би мовити «дореволюційного» музейництва, колишня структура установи зазнала докорінних змін. Замість відділів, що формувались за тематичним, колекційним принципом, постали відділи, що формувались за хронологічною ознакою.

Станом на 1938 р. музей вважався культурною установою республіканського значення. Його розцінювали як науково-дослідну, політосвітню установу, із завданням наочно, через експозицію, показати історію українського народу в тісному зв'язку з історією народів СРСР³², як того потребувала офіційна ідеологія. Музей в своїй експозиції показував історичний процес від виникнення людини до останніх часів і складалася з таких відділів:

1. Докласового суспільства – тематика відділу: а) палеоліт; б) неоліт; в) бронза; г) трипільська культура;

2. Скіфії і грецько-причорноморських колоній – за тематикою: а) скіфи і сармати; б) Ольвія і Херсонес; в) Пантикапей, Боспор; г) переселення народів;



3. Київська Русь і феодальні князівства XI – XV ст. – за тематикою: а) слов'янські племена, імперія Рюриковичів і занепад Київської держави; б) Новгородська земля; в) Галицько-волинська земля; г) Володимиро-Суздальське і Московське князівство; д) Золота орда;

4. Період феодального кріпосництва XVI – XVIII ст. – за тематикою: а) Іван Грозний; б) Україна в XVI – XVIII ст.; в) монархія Романових; г) Петро Великий; д) Україна в складі Російської імперії в XVIII ст.;

5. Розклад кріпосництва та капіталізму XIX – 1917 р. – за тематикою: а) розклад кріпосництва і рання стадія капіталізму 1801 – 1861 рр.; б) розвиток капіталізму і початок масового робітничого революційного руху 1861 – 1890 рр.; в) початок більшовизму в Росії 1890 – 1903 рр.; г) початок імперіалізму, підготовка і повстання 1905 р.; д) роки реакції 1906 – 1912 рр.; е) імперіалістична війна 1914 – 1917 рр.; є). Лютнева революція 1917 р.;

6. Пролетарська революція, будівництво соціалізму – за тематикою а) пролетарська революція і громадянська війна 1917 – 1921 рр.; б) період НЕПу і реконструкції; в) більшовицькі п'ятирічки (індустріалізації і колективізації сільського господарства); г) Велика Сталінська конституція³³.

В музеї існували допоміжні відділи:

1. Історії зброї – за тематикою: а) античний період; б) період до вогнепальної зброї; в) попередники артилерії; г) вогнепальна зброя;

2. Нумізматики.

На чолі відділів стояли завідувачі, які організували і керували їх науковою та господарською роботою³⁴.

На 1938 р. тимчасово існував ще один, десятий, відділ – колекція художньо-історичних речей, зібрана Потоцьким³⁵, передана музею 1932 р.³⁶

Фонди музею були концентровані, але поділені за відділами. Вони розподілялися на 2 типи: археологія і архів. Поповнення фондів відбувалося за рахунок експедицій і придбання у любителів та випадково віднайдених речей. У фондах проводила-



ся наукова обробка писемних та речових джерел, при потребі їх консервування і реставрація.

Археологічні експедиції проводилися спільно з Інститутом Археології АН і власними зусиллями. Матеріал, здобутий під час експедицій, потрапляв до фондів.

На 1940 р. в музеї було організовано відділи докласового суспільства, експозиції відділів Греко-Скіфії і Сарматії, Київської Русі (VIII – XV ст.), історії зброї і історії монет, незабаром мали бути відкриті експозиції відділів феодалізму, що охоплював період XIV – 1654 р., капіталізму, відділу 1917 р. – пролетарської соціалістичної революції в СРСР і відділу Сталінської Конституції³⁷. До початку війни (1941 р.) це було зроблено і в музеї працювали такі відділи: Докласового суспільства; Скіфії і грецьких міст Північного Причорномор'я; Київської Русі; Історії України XV – XVII ст.; Історії України XIX – XX ст. (неповністю); Великої Жовтневої Соціалістичної революції і соцбудівництва (з розділом «Сталінська конституція»); Історії зброї; Нумізматики; Виставка пам'яток Стародавнього Єгипту.

В експозиції перебувало до 20 тис. музейних експонатів, не враховуючи ілюстративного матеріалу. Загальний музейний фонд нараховував близько 600 тис. екземплярів. Співробітники музею займалися упорядкуванням і розпочали інвентаризацію археологічних експонатів. Науково-дослідна робота проходила і під час розробки експозиції відділів та окремих тем на музейних матеріалах³⁸.

Війна припинила діяльність музею. Внаслідок окупації і пограбування німецькими загарбниками колекції історичного музею, а також цілковитого знищення музейних приміщень на території Києво-Печерської Лаври – музей залишився зовсім без приміщення.

Найцінніші речі було евакуйовано до Башкірського художнього музею в м. Уфа ще наприкінці серпня 1941 р., повернути їх вдалось тільки в грудні 1947 р. Протягом жовтня-грудня з території заповідника вивезли до Німеччини цінні експонати відділу зброї, відділу історії України XV – XIX ст.: рукописні грамо-



ти, нумізматику, скло, фаянс, тканину, рукописи наукових праць, значні археологічні колекції³⁹.

Під час перебування німецьких військ на території Лаври 4 музейних приміщення зайняли під казарми, музейні працівники не мали доступу до колекцій. Тодішній директор музею А.В.Маєвський неодноразово звертався до Голови Київської міської управи проф. О.П.Оглобліна з проханням дати перепустки співробітникам і, по можливості, перевезти колекції до центру міста, на вул. Володимирську, 59. На той час музейні збірки ще містили унікальні й цінні речі.

З 10 листопада 1941 р. по 30 травня 1944 р. установа перебувала в приміщенні музею Леніна по вул. Короленка, 57 (тепер вул. Володимирська, приміщення Будинку вчителя). Тут перебувала значна частина археологічних колекцій, а інші збірки перемістили до старого приміщення музею по вул. Олександрівській, 6. Проте з відступом німецьких військ значну частину колекцій вивезли до Львова, Кракова, потім до Австрії і Німеччини. По завершенню війни вони опинились у американській зоні окупації і були повернуті до Києва. Проте, звичайно, у далеко не повному обсязі⁴⁰.

30 травня 1944 р. для розміщення музею було передано будинок колишньої Художньої школи по вул. Короленка, 2. Науково-дослідну роботу музею в 1944 р. спрямовано по лінії розбору та вивчення колекцій фондів матеріалів⁴¹.

Історико-культурна установа поступово почала відновлювати активну діяльність і в плані її роботи на 1945 р. фігурували відділи Докласового суспільства з розділами: дикість (від 1 млн до 8 тис. рр. тому), варварство (8–3 тис. рр. до н.е.), середній ступінь варварства, вищий ступінь варварства; Скіфії та грецьких міст Північного Причорномор'я з розділами: скіфо-сармати, грецькі міста, поля поховання, племена і народи Північного Причорномор'я в III – IV ст.; Київської Русі з розділами стародавні слов'янські племена, сусіди стародавніх слов'ян, Київська держава X – XI ст. розвиток феодальних відносин в Київській Русі, феодальні князівства: Галицько-Волинське, Суздальське,



Новгородське, боротьба Олександра Невського з німецькими загарбниками, монголо-татарська навала; Історії України XV – XIX ст з розділами Україна XIV – XVI ст., розгром польської інтервенції на початку XVII ст., визвольна війна 1648 – 1654 рр. та приєднання України до Росії, Україна в першій чверті XVIII ст.; Історії України XIX ст з розділами Олександр I та Вітчизняна війна 1812 р., економіка першої половини XIX ст. на Україні і повстання декабристів, Україна в період самодержцтва Миколи I та початок революційно-демократичного руху, Кримська кампанія 1853 – 1856 рр., реформа 1861 р.; Великої Жовтневої Соціалістичної Революції та Соцбудівництва з такими розділами: підготовка та перемога революції (1917 – 1918 рр.), радянські республіки в період військової інтервенції і громадянської війни (1918 – 1920 рр.), перехід на мирну роботу по відбудові народного господарства на Україні (1921 – 1925 рр.), боротьба за соціалістичну індустріалізацію (1926 – 1929 рр.), УРСР в період боротьби за колективізацію сільського господарства (1930 – 1934 рр.), УРСР в період боротьби за завершення будівництва соціалістичного суспільства і проведення Сталінської конституції в 1930 – 1940 рр.

Також співробітники мали розробити експозицію відділу Вітчизняна війна, відділів етнографії та історії м. Києва⁴². У порівнянні з довоєнним часом відбулися певні зміни в експозиції музею – матеріали виставки пам'яток Стародавнього Єгипту передано до Одеського археологічного музею.

Для відвідувачів експозиція Державного республіканського історичного музею була відкрита в жовтні 1948 р. завдяки наполегливій праці науковців музею⁴³. Для огляду представлено експозицію відділів Докласового суспільства, Скіфії, Київської Русі, України напередодні Великої Вітчизняної Війни, України в Великій Вітчизняній Війні та виставка «Комсомол у Великій Вітчизняній Війні». У найближчому часі мала бути підготовлена і відкрита експозиція і з інших тем⁴⁴.

Структура фондів музею на 1946 р. являла собою: сховище музею у відповідності до положення, прийнятого в КДІМ, було розділено на відділи, що мали окремі свої фонди.

1. Фонди так званих історичних відділів, тобто «Історії України XVI – XX ст.», «Соцбудівництва» і «Великої Вітчизняної Війни», зберігались в одному приміщенні, а фонди відділу Докласового суспільства, відділу Скіфії і Північного Причорномор'я, відділу Київської Русі та відділу етнографії зберігались окремо в сховищах кожного відділу.

Фонди історичних відділів мали завідуючого, що відав ціностями і матеріалами цих трьох відділів. А по інших відділах окремих завідуючих фондами не існувало, кожний зав. відділом опікувався одночасно і фондами відділу. Наукові співробітники власноруч обробляли матеріали своїх відділів. Такий порядок був позитивним і корисним, оскільки науковці мали справу безпосередньо з експонатами, детально знайомилися з ними, вивчали їх і, таким чином, спеціалізувались в даній галузі науки⁴⁵.

У фондах історичного відділу старі (довоєнні) інвентарні книги були втрачені під час війни. У 1944 р. була заведена нова книга надходження (за музейною термінологією книга вступу): до книги записувалися всі надходження до трьох вищезгаданих відділів музею, включаючи також і записи фотографій історичних предметів. Для обліку живопису, який повернувся з музею Українського мистецтва м. Києва, заведено окрему книгу з номерами від №1 до № 576 включно. Ця книга на 1946 р. далі не велась і являла собою колекційний поіменний список надходження живопису з однієї установи. Крім того, заведено окрему книгу надходження фотографій періоду Великої Вітчизняної Війни за № 1-282 включно, яка також представляла собою список надходження фотографій. Записи робив завідуючий фондами, він оформляв і документи надходження.

Були заведені інвентарні картки науково-технічного обліку з № 1 по № 2335 включно, але їх заповнювали непослідовно. Поряд з цим існували картки технічного обліку фотокарток, негативів, тканин, живопису тощо⁴⁶.

У фондах відділу Докласового суспільства інвентарні книги, картотеки на післявоєнний час не збереглися – вивезено німецько-фашистськими загарбниками з території України і до 1946 р.



нічого не повернено. Для обліку матеріалів велись книги-списки двох типів: інвентарні книги обліку цільових колекцій і колекційні списки, де перераховувались речі, знайдені експедиціями. На 1946 р. записано 32 колекції, що становило більше 10 тис. окремих експонатів. Проте значна кількість матеріалів на той час ще не була впорядкована. Причиною цього стала загальна одноманітність і велика кількість експонатів. Крім того, вивчення експонатів ускладнювалось тим, що під час війни ряд колекцій перемішали і заплутали при численних переїздах. В цілому колекції певною мірою впорядкували і відділ Докласового суспільства отримав шифр «а»⁴⁷.

Фонди відділу Скіфії і Північного Причорномор'я розділялися на 2 підвідділи: по відділу Скіфії збереглась частина довоєнних інвентарних книг, по відділу Ольвії (Північного Причорномор'я) – всі книги втрачено. Частина ж інвентарних карток як по підвідділу Скіфії, так і по підвідділу Ольвії збереглась. На 1946 р. було заведено книги-списки окремо по кожному підвідділу. Інвентарні картки велися виключно на унікальні експонати, які передбачалося виставляти в експозиції. По підвідділу Ольвії кожен рік розкопок мав свій порядковий номер. Всього за цими списками, починаючи наново ведення записів, з 1935 по 1940 р. записано 2251 порядковий номер. По підвідділу Скіфії – наново було записано більше 750 порядкових номерів. Окрему книгу завели на ілюстративні матеріали.

На 1946 р. заведено до 50 інвентарних карток науково-технічного обліку на спеціальних друкованих бланках. Відділу надали шифр «б». Необробленою залишалась більша частина наявних експонатів⁴⁸.

Радикально відрізнялась ситуація у фондах відділу Київської Русі – всі довоєнні інвентарні книги, у кількості 12 одиниць було збережено. Також збереглось до 18 тис. старих інвентарних карток. До війни було заінвентаризовано близько 50 % матеріалів відділу, пізніше цю роботу продовжували більш новітніми методами – заведено спеціальну папку із списками-описами колекцій (в кількості 25), інформація про які заносилась до спеціаль-



них колекційних списків. Інвентарні картки заводились лише на унікальні експонати, призначені для експонування.

Нові інвентарні книги на 1946 р. у відділі не заводили. Натомість для обліку матеріалів кожної окремої експедиції використовувались спеціальні друковані бланки. Відділ Київської Русі отримав шифр «в»⁴⁹.

По відділу етнографії довоєнних інвентарних книг не залишилось, проте збереглась частина інвентарних карток. На 1946 р. по відділу велась книга-опис, що нараховувала 1521 одиницю (всі експонати було заінвентаризовано). Були заведені нові картки в кількості 300 штук на вибіркові експонати. Експонати позначались шифром «е»⁵⁰.

Крім п'яти вищезгаданих об'єктів зберігання музейних фондів існувало ще одне сховище, в якому зосереджувались найбільш унікальні і найбільш цінні, як в історичному, так і матеріальному відношенні експонати. Цими фондами опікувався безпосередньо заступник директора музею з наукової роботи. У цьому відділі зберігались різні експонати – зброя, архівні документи і рукописні матеріали, тканини, значний фонд нумізматики, цінні експонати історичного і археологічного значення з благородних металів, експонати культового призначення, художньо-промислові та історико-побутові експонати, а також речі часів Великої Вітчизняної війни.

Для обліку цих матеріалів заведено 3 книги, списки, акти та інші документи, що по своїй суті були документацією надходження, а не документами інвентаризації⁵¹.

Нумізматичний фонд музею в перші післявоєнні роки не підлягав обліку, тільки в 1948 р. були зроблені спроби інвентаризації колекції – піддано обліку 1049 одиниць по групі «Au», 52 одиниці срібних і мідних монет. Але в цілому, облік нумізматичної колекції перебував на досить низькому рівні⁵².

У межах самих фондів матеріали поділялись на основний і допоміжний фонд, в залежності від стану збереження і можливості експонування⁵³.

Значних втрат в часи війни зазнала колекція зброї музею, ви-



везли до 4 тис. одиниць. Збереглась тільки незначна її частина, евакуйована до Уфи. Колекція поповнилась за рахунок трофейних виставок, передачі окремих зразків з інтендантських складів підрозділів збройних сил, передачі від музеїв, що постраждали менше.

Після закінчення війни фактично колекція музею в великій мірі оновились – всі збірки в тій чи іншій мірі зазнали втрат (експонати або були вивезені за кордон, або були елементарно знищені), натомість пізніше музейна колекція відновлювалась за рахунок колекцій інших музеїв. Протягом 1944 – 1955 рр. музей поступово відновлювався: один за другим відділи продовжували будувати нову експозицію, фонди приймали матеріали, що надходили з різних музеїв як України і Радянського Союзу, так і зарубіжжя. Значний вплив на формування музейного зібрання справили колекції Львівського державного музею українського мистецтва, Музею українського мистецтва в м. Києві, Львівського державного історичного музею, Одеського археологічного музею, Київських музеїв-заповідників «Софія» та «Києво-Печерська Лавра», Чернігівського історичного музею, Дніпропетровського історичного музею, Ленінградського артилерійського історичного музею, Московського державного історичного музею, Дрезденської галереї тощо. Велика кількість подарунків надійшла під час урочистого святкування 300-літньої річниці приєднання України до Московської держави в 1954 р.

На 1955 р. в 30 залах музею були відкриті експозиції по таких відділах:

Первісне суспільство (зал 1); Племена скіфського часу на території УРСР (зал 2); Київська Русь (зали 3–4); Україна XIV – XVIII ст. (зали 5–9); Україна XIX – початку XX ст. (зали 10–15); Велика Жовтнева Соціалістична революція і громадянська війна на Україні (1917 – 1920 рр.) (зали 16–17); Українська РСР в період соціалістичного будівництва (1921 – 1941 рр.) (зали 18–22); Велика Вітчизняна війна Радянського Союзу (1941 – 1945 рр.) (зали 23–26); Українська РСР в період поступового переходу від соціалізму до комунізму (1945 – 1954 рр.) (зали 27–28); 300-

річчя воз'єднання України з Росією (1654 – 1954 рр.) (зал 30)⁵⁴.

У фондах музею на цей час знаходилось понад 450 тис. експонатів⁵⁵. На 1966 р. ця кількість зросла до 500 тис.⁵⁶

Важливою подією стало створення музею «Золота кладова» за наказом Ради Міністрів УРСР № 1300 від 22 листопада 1963 р. в Ковнірівському корпусі Києво-Печерського історико-культурного заповідника. З 1965 р. спецвідділ функціонує як філіал – «Музей історичних коштовностей України». Значна кількість археологічних пам'яток з дорогоцінних металів передали до спецвідділу, що призвело до розпорошення значної кількості колекцій⁵⁷. Також до музею увійшла колекція декоративно-ужиткового мистецтва, золотарства, нумізматики, фалеристики – всього до 92 тис. одиниць⁵⁸. Разом з колекціями передали і фондово-облікову документацію: інвентарні книги та науково-допоміжну картотеку.

На 1980 р. експозиція Центрального історичного музею розгорнулась вже в 39 залах, фонди нараховують до 500 тис. експонатів, з яких понад 17 тис. виставлялися в експозиції для загального огляду⁵⁹. Загальна тематика експозиції не змінювалась, тільки набувала певної конкретизації і поповнювалась новими експонатами. Така ж картина спостерігалася і на 1988⁶⁰.

У жовтні 1991 р. музей отримав новий статус – національного у відповідності до постанови Кабінету Міністрів України № 269 від 15 жовтня 1991 р. і здобув сучасну назву – Національний музей історії України⁶¹.

На сучасному етапі збірка музею нараховує понад 600 тис. експонатів, які об'єднані в три великі колекції: археологічну, документально-речову та нумізматичну, що повернулась до музею у березні 1995 р.⁶²

Археологічна колекція нараховує до 360 тис. одиниць зберігання і представляє період від кам'яного віку до середньовіччя.

Колекція документально-речового відділу дуже багата і різнопланова. Збірка фотодокументального фонду налічує понад 40 тис. одиниць. До неї входять колекції стародруків, листівок (волянсій), рукописних документів, рідкісні авторські видан-



ня, фотографії. Колекція рукописних документів, книг та стародруків (понад 120 примірників) нараховує до 20 тис. одиниць. Спочатку ці матеріали зберігались в науковій бібліотеці музею, але в результаті численних реорганізацій створено окрему колекцію, різноманітну за формою і унікальну за змістом.

Колекція образотворчого мистецтва налічує понад 13 тис. експонатів: збірка малярства налічує 2 тис. одиниць, колекція графіки (гравюри, літографії, рисунки) – 8 тис. одиниць, колекція ікон – понад 300 одиниць. Колекція зброї нараховує понад 2,5 тис. До цієї групи експонатів входить і відділ «Декоративно-ужиткового мистецтва» – багата етнографічна колекція, предмети декоративно-ужиткового мистецтва.

Нумізматичний відділ нараховує понад 120 тис. одиниць зберігання: нумізматична частина – 100 тис, медальєрика – 5 тис., боністика – 5 тис, фалеристика – до 10 тис.⁶³

У структурі музею зараз існують наступні науково-дослідні відділи фондової роботи: відділ документально-речових фондів, відділ археологічних фондів, відділ нумізматики та відділ «Декоративно-ужиткове мистецтво». Вони тісно співпрацюють з експозиційними відділами найдавнішої історії, історії України XIV – початку XX ст., історії України 1917 – 1922 рр., історії України 20 – 80-х рр., історії України 80-х рр. XX – початку XXI ст.

Основна робота колективу музею зосереджується навколо об'єктивного висвітлення історії Української держави, формування нового погляду на історію українського народу. У відповідності з цим перебудовується експозиція, основні теми доповнюються новими розділами, які раніше висвітлювались недостатньо або ж зовсім не були охоплені.

Головними завданнями, які ставить перед собою музей є розширення знань з історії у відвідувачів, надання можливості отримання унікального значення додаткової інформації для професійних істориків, археологів тощо. Найголовнішою метою є виховання патріотизму і гордості за свою державу у простих громадян. Діяльність музею спрямована на збереження та про-

паганду культурних надбань українського народу, столітніх традицій музейної справи.

Основними напрямками діяльності установи є проведення науково-дослідної, експозиційно-виставкової, науково-фондової та науково-освітньої роботи. Крім того, співробітники музею надають численні наукові консультації іншим музеям, а також історикам і відвідувачам. За час існування Національний музей історії України став провідним музейним закладом.

Нашу статтю вважаємо початком великої роботи щодо розкриття багатств унікальних фондів музею. Вона має на меті слугувати справі залучення до наукового обігу історичних джерел виняткового значення.

1. Отчет о состоянии Киевского общества древностей и искусств за 1904 г. – К., 1905.– С. 20 .

2. Беляшевский Н.Ф. К вопросу о программе Киевского музея древностей и искусств // Археологическая летопись Южной России.– 1900. Март.– С. 31–38 .

3.Киевский художественно-промышленный и научный музей имени Государя императора Николая Александровича.– СПб., 1905.– С. 13.

4. Там же. Отдел археологии. Краткий указатель предметов.– К., 1905.– С. 52–63.

5. Освящение и открытие Киевского художественно-промышленного и научного музея. – К., 1905.– 30 с.

6. Державний архів м. Києва (далі ДАК).– Ф. 304.– Оп. 1.– Од. зб. 1.– Арк. 27.

7. Там само. – Ф. 304.– Оп. 1.– Од. зб. 3.– Арк. 279–285.

8. Там само.– Ф. 304.– Оп.1.– Од. зб. 1.– Арк. 31.

9. Там само. – Арк. 212–214.

10. Отчет Киевского художественно-промышленного и научного музея имени Государя императора Николая Александровича за 1909 г. – К., 1910. – С. 8.

11. То же за 1910 г. – К., 1911.– С. 4– 5.

12. Там же.– С. 5–9.

13. Там же за 1912 г.– К., 1913.– С.11–12 .



14. То же за 1913 г.– К., 1914.– С. 5.
15. То же за 1914 г.– К., 1914.– С. 6
16. То же за 1915 г.– К., 1916.– С. 4–5.
17. Документ № 35 «Протокол засідання Культурної комісії при Українській Мирній Делегації». – К., 1918 р., 10.06.; Документ № 92 «Протокол засідання Культурної комісії при Українській Мирній Делегації». – К., 1918 р. 05.08. // Українські культурні цінності в Росії: Перша спроба повернення. – 1917–1918 рр. / Упоряд. С. Кот, О. Нестуля. – К.: Видавничий Дім «Соборна Україна», 1996. – С. 138–140, 258–259.
18. Біляшівський М. Наші національні скарби. – К., 1918. – С. 14–15.
19. Ковтанюк Н.Г., Шовкопляс Г.М. На шляху становлення Національного музею історії України (з історії музею 1917–1924 рр.) // До 100-річчя Національного музею історії України: З історії музею та його раритетів: Темат. зб. наук. праць. – К., 1998. – С. 17–19.
20. Там само. – С. 13.
21. Там само. – С. 6.
22. Заклинський Р. З історії Всеукраїнського історичного музею ім. Т. Шевченка // Життя і революція, 1928. – № 3. – С. 176.
23. Ковтанюк Н.Г., Шовкопляс Г.М. На шляху становлення Національного музею історії України. – С. 22–28
24. Там само. – С. 10.
25. Там само. – С. 14.
26. Ковтанюк Н.Г., Шовкопляс Г.М. Сторінки історії музею (20–50-рр. ХХ ст.) // Національний музей історії України: його фундатори і колекції: Темат. зб. наук. праць. – К., 1999. – С. 11.
27. Стрілець М.С. До історії формування колекції пам'яток декоративно-ужиткового мистецтва ХVІ–ХХ ст. З вмістом дорогоцінних металів та коштовного каміння в збірці НМІУ // Від першовитоків до сьогодення: Із історії формування колекцій Національного музею історії України: Темат. зб. наук. пр. – К.: НМІУ, 1995. – С. 132
28. Ковтанюк Н.Г., Шовкопляс Г.М. Сторінки історії музею – С. 15–16.
29. ДАК. – Ф. Р–1. – Оп.1. – Од. зб. 11616. – Арк.4–6.
30. Національний музей історії України. Науково-популярний фотозбірник. – К., 2001. – С. 8.



31. Науковий архів Національного музею історії України (далі – НА НМІУ). – Ф. 1260. – Оп. 1–доп. – Од. зб. 33. – Арк. 16.

32. Там само. – Арк.38–41.

33. Там само. – Арк.43–44 .

34. Там само.– Арк.45.

35. Павло Платонович Потоцький (1857–1938) – військовий історик, колекціонер, протягом 40 років збирав різноманітні пам'ятки і матеріали – так званий Музей України, який в 1926 р. передав Україні. Ця збірка складалась з бібліотеки (17 тис. томів), мистецьких творів (15 тис. гравюр і літографій, понад 300 картин), колекції художніх меблів, порцеляни та кришталю, архіву з гетьманськими універсалами, колекції зброї, карт України тощо. Значна частина збірки з часом була розпорошена по різних музеях або зникла. Графічні роботи із цієї збірки пізніше стали основою колекції графіки музею – нині в НМІУ зберігається близько 4 тис. аркушів, помічених монограмами і власними штемпелями Потоцького.

36. НА НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1–доп. – Од. зб. 14. – Арк. 330–407; Од. зб. 33. – Арк. 45.

37. Там само. – Ф. 1260. – Оп. 3. – Од. зб. 1. – Арк. 1.

38. Там само. – Оп. 1–доп. – Од. зб. 17–а. – Арк. 2–3.

39. Ковтанюк Н.Г., Шовкопляс Г.М. Сторінки історії музею. – С. 18.

40. Там само. – С. 19.

41. НА НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 1–доп. – Од. зб. 17–а. – Арк. 5.

42. Там само. – Ф. 1260. – Оп. 3 – Од. зб. 5.– Арк. 2–4.

43. Ковтанюк Н.Г., Шовкопляс Г.М. Сторінки історії музею.– С. 20.

44. НА НМІУ. – Ф. 1260. – Оп. 3. – Од. зб. 15. – Арк. 3–4.

45. Там само.– Ф. 1260.– Оп. 1-доп.– Од. зб. 17–а. – Арк. 8–9.

46. Там само. – Арк. 12–13.

47. Там само. – Арк. 16–18.

48. Там само.– Арк. 19–21.

49. Там само. – Арк. 23–24.

50. Там само. – Арк. 25–27.

51. Там само. – Арк. 27–28.

52. Там само. – Арк. 33.

53. НА НМІУ. – Ф. 1260.– Оп. 3.– Од. зб. 24–а. – Арк. 25.



54. Київський державний історичний музей. Путівник. – К., 1955. – С. 6.
55. Там само. – С. 4.
56. Державний історичний музей УРСР. Путівник. (Дожовтневий період). – К., 1966. – С. 3.
57. Національний музей історії України. Науково-популярний фотоальбом. – К., 2001. – С. 8.
58. Стрілець М.С. Вказ. праця. – С. 134.
59. Полупанова И.М., Государственный исторический музей УССР. Фотопутеводитель. – К., 1980. – С. 5–6.
60. Государственный исторический музей УССР. Фотопутеводитель. – К., 1988. – С. 5.
61. Ковтанюк Н., Шовкопляс Г. Скарбниця історичної пам'яті // Київ. старовина. – № 4. – 1999. – С. 78.
62. Гарбуз Б.Б. Нумізматична колекція Національного музею історії України // Вісник НБУ. – 1996. – № 3 – С. 90.
63. Національний музей історії України. Наук.-популярний фотоальбом. – К., 2001. – С. 158.

Maryna Oxenich

THE HISTORY OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE AND THE FORMING OF ITS FUNDS

The article lights the evolution of museum collections, including changes in the structure of the organization and the creating process of museum funds. It is devoted to the establishing of the museum as scientific-research and enlightening institution, the activity of which is concentrated on objective presentation of the history of Ukrainian people.